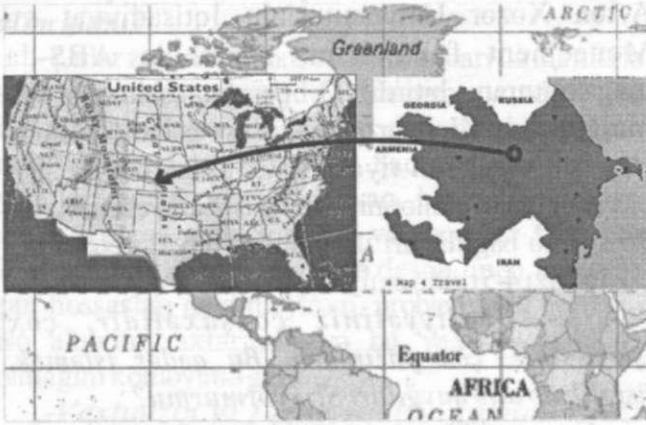

Hamlet İSAXANLI

Azərbaycanlılar Amerika haqqında

ədəbi qaynaqlar və publisistika nə söyləyir

(Əvvəli 181 və 182-ci saylarımızda)

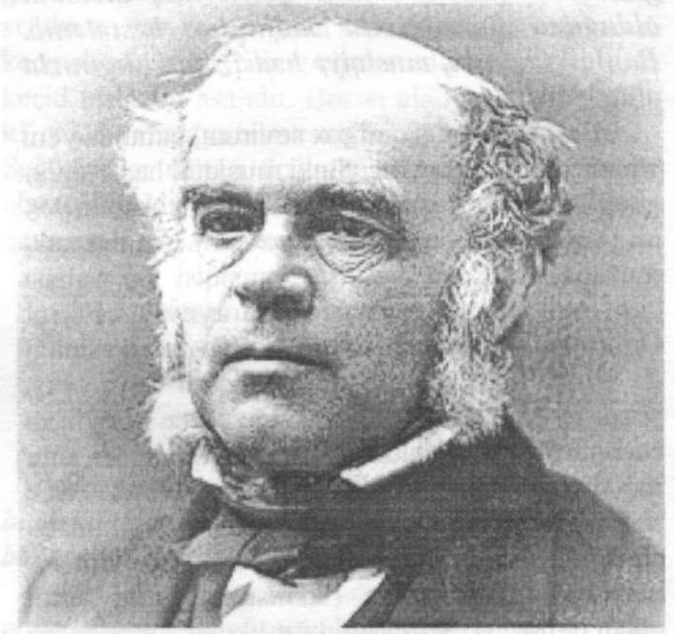

Azərbaycanın bənzərsiz satirik şairi **Mirzə Ələkbər Sabir** (1862-1911) yaşadığı dövrün, cəmiyyətin, hökumətlərin, eləcə də

Mirzə Ələkbər Sabir

İranın, Osmanlının müşküllərini, dərdlərini, avamlığı, geriqalmışlığı yana-yana, amma incə yumorla və poetik formada verməyə çalışırdı və buna müvəffəq olurdu. Satirik, şəkili məşhur «Molla Nəsrəddin» jurnalında dərc olunan şeirləri həmin jurnal, jurnal da öz növbəsində onu məşhurlaşdırmışdı. Ömrünün son ilində yazdığı və «Yeni həqiqət» qəzetində çap etdirdiyi kiçik bir şeirdə o, **Amerikan alimi John William Draper** (1811-1882) ilə Türk yazıçısı **Əhməd Midhəti** (1845-1913) qarşılaşdıraraq onların dinə fərqli münasibətini nümayiş etdirmişdir. J. W. Draper «Avropanın əqli inkişaf tarixi», «Din və elm arasındakı münaqişənin tarixi», «Franklinin həyatı» kitablarının müəllifidir. 1874-də yazılan ikinci əsər bir sıra dillərə tərcümə olunmuşdur. Sabir,

John William Draper

mümkündür ki, rus dilinə tərcüməni görmüş və ya geniş biliyə malik olan şair və həkim dostu Abbas Səhhət vasitəsilə Draperin fikri ilə tanış olmuşdur. Sabir şeir dili ilə yada salır ki, Ə.Midhət dinsizliyin bir bəla olduğunu, bu baxımdan mədəniyyət beşiyi deyilən Fransanın əslində «**vəhşiyətin qorxulu səhrası**» olduğunu deyir, J. W. Draper isə elm olan yerdə din məsələsinin cəhalətə apardığını söyləyir və Avropada kilsənin dövlətdən ayrıldığını vurğulayır.

Müasir Azərbaycan professional musiqi məktəbinin atası hesab olunan **Üzeyir bəy Hacıbəyov** (1885 - 1948) Avropa polifonik musiqisi ilə Azərbaycan folklor, muğam və aşiq musiqisini qovuşduran və Azərbaycan musiqi sənətinin incilərini yaradan dahi bəstəkardır. O, görkəmli musiqi nəzəriyyəçisi, musiqi təhsili təşkilatçısı, yazıçı, publisist, siyasətçi, ictimai xadim və pedaqoq olmuşdur.

Ü. Hacıbəyovun 1909-cu il «**Tərəqqi**» qəzetində dərc olunan «**Milli məktəblərimizdə rus dili tədrisi**» məqaləsi xarici dilin, bu halda rus dilinin «**tərcümə üsulu**» və «**üsuli-təbii**» (ünsiyyət vasitəsi-H.İ.) ilə tədrisindən, onların müqayisəsindən bəhs edir. O,

Üzeyir bəy Hacıbəyov

«**dilləri...«üsuli-təbii» üzrə tədris etmək lazımdır, yoxsa, «tərcümə üsulu»na qalsa, həmin dili öyrətmək və öyrənmək olmaz**» fikrini əsaslandırmağa çalışır. Bu gün də aktual olan bu məsələni Üzeyir bəy elmi və pedaqoji cəhətdən gözəl izah edir, məhərdlə seçilmiş misallarla fikrini möhkəmləndirir. Əlbəttə, o, məsələnin tarixini də unutmur: «**Bir çox nəfli (burada, faydalı - H.İ.) şeylər Amerikadan çıxan kimi «üsuli-təbii» dəxi Amerikadan çıxıbdır**». «**Amerikaya mühacirət edənlərin uşaqları**» Amerikalı uşaqlarla oynayıb danışmaqla dili tez öyrənirdilər. Bu da göstərdi ki, «**əcnəbi bir dilin öyrənilməsinə ən asan yol haman dil vasitəsilə uşağa dərs verməkdir ki, onun adına əvvəlcə «Amerikan üsulu», yəni «üsuli-təbii» dedilər**». Üzeyir bəy daha bir neçə dəfə qızgın müdafiə etdiyi bu «**Amerikan üsulu**»nun izahı və tətbiqinə aid mətbuatda yazılarla çıxış etmişdi.

1909-da «**Tərəqqi**» qəzetinin «**Xəbərdarlıq**» bölməsində Üzeyir bəyin dörd məqaləsi çap olundu. Əhalimizin elmsiz olmasının bir çox nemətlərdən məhrum olmağa, dolanışda rifahaldan uzaq qalmağa gətirib çıxardığını söyləməklə bərabər «**oxumamaq, elm qazanmamaq çox böyük xəta və təhlükədir**». O, «**elm və mədəniyyətli tayfalar hər yerdə mədəniyyətdən məhrum olmuş tayfaların üzərinə yüyürüb**», onların var-dövlətini ələ keçirib, özlərini də məhv edirlər - fikrini irəli sürür. Misal olaraq «**Dünyanın yarısı olan Amerika**»nın yerli əhalisinin mədəniyyətdən məhrum olan tayfalar olduğunu və bu səbəbdən «**elmlilə yevropalılar**»nın qarşısında aciz qaldıqlarını göstərir. Yevropalılar yerlilərin «**bütün dövlət və sərvətlərini əllərindən aldılar,...., bəzilərini özlərinə qul edib, at və eşək yerində işlədirlər**». Əvvəlcə adam əti yeyən vəhşilər əlində xaraba və boş qalan yerlərdə bu gün qırx mərtəbəli evlər rəzk olunub (yerə

sancılıb-H.İ.), **mədəniyyətin, elmin zəfərini övci-səmayə** (ən yüksəyə, zilə - H.İ.) **qaldırıbdır».**

Elmsiz və mədəniyyətsiz qalsaq, **«özümüz üçün böyük bir quyu qazırıq»** və nəticədə **«haman Amerika, Avstraliya vəhşiləri kimi bizi də əzəcəkdirlər».** Digər tərəfdən isə Ü. Hacıbəyov istedadların üzə çıxması və inkişafı üçün şəraitin həlledici rolundan söhbət açır («Həqiqət» qəzeti, 1 yanvar, 1910), **«əgər Edison da bizim içimizdə doğulub belə şərait üzrə yaşasaydı, o da bu gün icad etdiyi xariqülədə makinalara şeytan əməli deyərdi. Və ola bilsin ki, bu gün bizim içimizdə Edisonun ixtiraatına şeytan əməli deyən şəxslər Yevropada doğulmuş və bəslənmiş olsaydılar, onlar da Edison kimi...aləmi-insaniyyətə xidmətlər göstərə bilərdilər».**

Sovet dövründə azərbaycalıların Amerika haqqında düşüncələri artıq ayrı-ayrı görkəmli insanların inhisarından çıxmışdı. Savadsızlığın ləğvi, ali təhsilin və elmin inkişafı adi vətəndaşların da dünya məsələləri haqqında məlumatlanmasına, Avropa, Amerika, üçüncü dünya ölkələri barədə öz fikir və rəyinin formalaşmasına gətirib çıxarmışdı. Əlbəttə, sovet ideologiyasının xeyli inandırıcı olduğu dövrlərdə dünyada baş verənlər haqqında fərdi və fərqli baxışlar mövcuddu, gözüaçıq və savadlı insanlar, çətin olsa da, dünyaya öz gözləri ilə baxmaşa çalışırdılar. Lakin o istisnalar yazı və sənəd halında olmadığından yalnız xatirələrə əsaslanaraq və dolay yollara əl ataraq bəzi qeyri-standart fikirlərin izinə düşmək olardı. Ümumiyyətlə isə, ədəbi qaynaqlarda və publisistikada Ümumsovet ideologiyası çərçivəsi daxilindən kənara çıxılmırdı. Xüsusilə, ikinci dünya müharibəsi bitdikdən sonra, dünya biri-birinə düşmən iki cəbhəyə ayrıldığı zamandan etibarən, yəni soyuq müharibənin ideologiyasının əsas göstəricisinə çevrildiyi dövrdə Birləşmiş

Ştatlara «yazılı münasibət» birqiymətli idi. Orada «insan insana canavardır», insan insanı istismar edir, mənəviyyət tam pozulub, insan hüquqları, xüsusilə qaraların hüquqları tapdanır (Bu fikirlərin xeyli həqiqət olduğu da şübhə doğurmur). Azərbaycan yazıçıları və publisistləri də Amerikanı eyni maddələrə görə «öldürücü tənqid atəsinə» tutur, bu ölkədə nəyinsə yaxşı ola biləcəyi bir mövzu kimi, demək olar ki, müzakirə olunmurdu. Ümumiyyətlə, o zamanlar bütün dünyada, o cümlədən Amerikanın özündə, elm və sənət adamları arasında solçuluq hərəkatı və sosializmə rəğbət geniş yayıldığı yaxşı məlumdur. İkinci dünya savaşının ağırlığını öz çiyində daşmış və bu savaşda qalib gəlmiş olan Sovet İttifaqı elmin və sənətin bir çox sahələrində misilsiz nailiyyətlər əldə etmişdi, təhsil, səhiyyə, sosial güvənlik baxımından uğurlar göz qabağında idi. Belə olan halda, sovet elm və sənət adamlarının həlledici əksəriyyətində sosializmin Amerika başda olmaqla kapitalizm qarşısında üstün olduğuna və bu üstünlüyü get-gedə artıracağına bir inam, bir əminlik vardı. İnsanların dünya görüşünü və baş verən hadisələri təhlil edərək zamanın vurduğu möhürü nəzərə almadan hər şeyi yalnız bu günün gözü ilə qiymətləndirib tənqid atəsinə tutmaq tarixiliklə bir araya sığmır. Əlbəttə ki, Amerikanın Sovetlərlə baş-başa yarışa girməsi və okeanın o tayında həyat səviyyəsinin yüksəlməsi haqqında məlumat SSRİ-də geniş yayıldıqdan sonra, eləcə də Sovet ideologiyasının yalanları ayaq açıb yeridicə sosializmə inam əriməyə başlamışdı, adi insanlar da Amerikanın, yumşaq desək, o qədər də pis olmadığını duyurdular. «Amerikaya çatmaq və onu ötmək» kimi şüarlar xalq arasında lətifələr yaranması ilə nəticələnirdi. Amma bu, sonralar olacaqdı və əlbəttə ki, birinci növbədə yazıya alınmayan folklor libasında.

(Ardı var)